

นาฏยหอกขัด

Short Spear in Thai classical dance

บวรบรรณ ัญญะโพธิ์*

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาสร้างสรรค์ชุดการแสดง นาฏยหอกขัด ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้แก่ผู้เชี่ยวชาญ ศิลปิน คณาจารย์ ด้านนาฏศิลป์และดนตรีไทย จำนวน 6 ท่าน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสัมภาษณ์ แบบไม่มีโครงสร้าง และแบบสังเกตการรำอาวุธหอกขัด ในการแสดงละครในเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง การวิเคราะห์ข้อมูลวิเคราะห์โดยเนื้อหา

ผลการศึกษาพบว่า 1) การสร้างสรรค์ชุดการแสดง นาฏยหอกขัด การแสดงชุดนาฏยหอกขัด มีแนวทางในการสร้างสรรค์ 3 ขั้นตอน คือ การคิดรูปแบบการแสดง การคิดท่ารำในแต่ละช่วงของการแสดง และการคิดรูปแบบแถวในการแสดง โดยผู้วิจัยดำเนินการคิดท่ารำและรูปแบบการแสดงตามแบบแผน กระบวนท่ารำจากการแสดงละครในเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง ใช้เพลงเพลงพญาเดิน เพลงเชิด และเพลงสระหม่า กำหนดให้มีผู้แสดงจำนวน 6 คน แต่งกายยืนเครื่องพระ ศีรษะสวมบันจู่เหรีจ ใช้อุปกรณ์หอกขัดคนละ 1 คู่ และเหน็บผ้าแดงเพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่าการรบด้วยหอกขัดเป็นการใช้อาวุธบนหลังม้า เท่านั้น โครงสร้างกระบวนการใช้อาวุธหอกขัด มีโครงสร้างการใช้อาวุธใน 3 ลักษณะ คือ 1. กระบวนท่ารำ เป็นกระบวนท่ารำโดยในมือถืออาวุธ มีลักษณะเพื่ออวดฝีมือของ ผู้แสดง หรืออวดฝีมือในการใช้อาวุธ

เช่น ท่าชิงครอง ท่าปลอกข้าง 2. กระบวนท่ารบ เป็นกระบวนท่ารบต่อสู้ โดยที่มีการกระทบกันด้วยอาวุธ เช่น การตีบน การตีล่าง การฟ่งหอก 3. กระบวนท่าใช้ม้า เป็นกระบวนท่าใช้พาหนะม้าในลักษณะต่าง ๆ เช่น การยืนม้า การเดินม้า การควมม้าเคลื่อนที่ 2) หอกขัดจัดอยู่ในอาวุธประเภทฟันแทง เป็นอาวุธชนิดหนึ่งที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา จากหลักฐานที่ค้นพบสันนิษฐานว่า หอกขัดไม่น่าจะเป็นอาวุธดั้งเดิมของไทยเหมือนอาวุธชนิดอื่น แต่น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากประเทศใกล้เคียง ทางแถบมลายู อาวุธหอกขัดมีปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยเพียง 4 เรื่อง คือ อนิรุทธคำฉันท์ รามเกียรติ์ อิเหนา ลิลิตตะเลงพ่าย โดยกล่าวถึงบทบาทอาวุธหอกขัด 2 ลักษณะ คือ หอกขัดที่ใช้ในการจัดทัพ และหอกขัดที่ใช้ในการสู้รบของตัวละครตัวเอก 3) วรรณคดีที่กล่าวถึงบทบาทของหอกขัดที่นำมาสู่รูปแบบการแสดง มีเพียง 1 เรื่อง คือ บทละครเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง อันมีกระบวนท่ารำที่มีเอกลักษณ์เฉพาะแตกต่างจากการรำอาวุธชนิดอื่น โดยเชื่อกันว่ามีแบบแผนสืบทอดมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สืบเนื่องมาถึงสำนักละครวังสวนกุหลาบและกรมศิลปากร

คำสำคัญ: หอกขัด อาวุธ อิเหนา

* หลักสูตรมหาบัณฑิตสาขาวชิราวุธวิทยาลัยไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

Abstract

The purposes of this research was to study: 1) Create Short Spear in Thai Classical Dance by qualitative Analysis methodology. Data sources are specialists, artists, staff of teachers in Thai Music and Drama 6 persons. The tools in research be non-functional questionnaires and observation form of short spear dance in I-NAO literature of Kamangkuning episode. Data analysis through story. The weapon method of short spear there are 3 types are dance posture be the dance with weapons in hands for showing the actor's skill or his using weapon skill like as Ching Klong and Plockchang dance, war posture be the fighting by weapon battle such as over and under hitting, spear throwing, horse riding posture be the using horse as vehicle in war as standing horse, marching horse, moving horse. The ways in creativity through 3 steps are creating the type of performance, creating the dance postures in each episode, creating the types of rows in dancing. The creating short spear in Thai Classical Dance was processed as above postures by assemble with the music of these songs ; Phrayadern, Cherd and Sarama songs by setting the 6 actors in leading actors' costumes with Punjured crown on heads using each a pair of short spears with inserting the horse models on their bodies which are the symbol of the battle by using short spear as the weapon on hors in war. 2) Short spear is in the kind of cut and stab weapon since Ayudhaya era. From evidences presumed that short spear may not be the origin of Thai weapon as others but may get the prosperity from nearby country

in Malayu. Short spear appeared in 4 Thai literatures are Aniruth Kamchan, Ramayana, I-NAO, and Lilittalengpai by mentioning short spear's roles in 2 types are in getting ready the troops and its using in war of leading actors. 3) Only one literature that mentioned short spear's role in performance is I-NAO in episode of Kamangkuning war that had its different of identification dance posture from others weapons. The belief that be the inherit culture since the era of His Majesty the Rama II King Bhabudhalertlarnaphalai until to drama court of Suan Kularb palace and department of Fine Art.

Keywords: Spear, Weapon, I-NAO

บทนำ

ในสมัยโบราณมนุษย์จำเป็นที่จะต้องมีการป้องกันตามธรรมชาติไว้สำหรับการดำรงชีวิต คือการหาอาหาร การแต่งกาย การปลูกสิ่งก่อสร้าง การบันเทิงเริงรื่น เริ่มแรกมนุษย์จะใช้วัสดุจากธรรมชาติซึ่งมีอยู่รอบ ๆ ตัว ได้แก่ ไม้ หิน ต่อมาก็รู้จักดัดแปลงวัสดุเหล่านั้นให้เหมาะสมต่อการใช้งานมากขึ้น เช่น รู้จักเหลาไม้ ปลายแหลมสำหรับใช้เป็นอาวุธในการล่าสัตว์ หรือ การนำหินมาลับให้มีความแหลมคมเพื่อใช้ในการ สับหรือตัดสิ่งต่าง ๆ ตามที่ต้องการ ในยุคต่อมา มนุษย์ มีวิวัฒนาการสูงขึ้น มีการประยุกต์ ปรับปรุงรู้จักการ นำเหล็กมาเป็นเครื่องมือต่าง ๆ แทนหินที่เคยใช้ โดยการ นำมาถลุงและทำเป็นอาวุธนานาชนิด ทำให้มีประสิทธิภาพ ในการหาอาหารมากขึ้น เมื่อประชากรมนุษย์มีมากขึ้น ได้มีการ แยกแยกเป็นเผ่าหรือกลุ่มต่าง ๆ กลุ่มที่มีความฉลาด และแข็งแกร่งก็จะรุกรานกลุ่มที่อ่อนแอกว่า เครื่องมือที่ แต่เดิมเคยใช้ล่าสัตว์ ก็นำมาใช้เป็นอาวุธในการป้องกันตัว ส่วนหลักฐานทางโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์

ในประเทศไทยนั้น ปรากฏว่าได้มีการใช้อาวุธแล้ว เมื่อประมาณ 30,000 ปีที่แล้ว อาวุธสมัยนั้นทำด้วยหิน และกระดูกสัตว์เป็นสำคัญ ต่อมาจึงค่อยวิวัฒนาการขึ้น จนสามารถถลุงโลหะจากแร่ต่าง ๆ ได้ (ศิลปวัฒนธรรม ไทย, 2525)

ในสมัยสุโขทัยอันเป็นเมืองหลวงแห่งแรกของคนไทย ในอดีตที่ผ่านมาเป็นเวลากว่า 700 ปี ได้พบหลักฐานที่เกี่ยวกับอาวุธต่าง ๆ ทำให้ได้เห็นรูปทรงของอาวุธซึ่งมีทั้งดาบ เช่น กริช อันเป็นอาวุธส่วนหนึ่งที่ใช้ในสมัยนั้น ส่วนหลักฐานเกี่ยวกับอาวุธโบราณในสมัยอยุธยาตอนต้นนั้น เท่าที่มีหลักฐานปรากฏอยู่ว่าอาวุธส่วนใหญ่ที่ใช้เป็นแบบเดียวกับสมัยสุโขทัย แต่มีปืนยาว และปืนไฟเพิ่มเข้ามา ส่วนอาวุธที่ใช้ทั่วไป ได้แก่ ดาบ เช่น แพน แหล่น หลาว โตมร และหอก ซึ่งสามารถแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ อาวุธแทง อาวุธตี และอาวุธยิง (ศิลปวัฒนธรรมไทย, 2525)

ด้วยเหตุที่อาวุธเป็นสิ่งสำคัญต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ทุกชาติทุกภาษา ความสำคัญจึงถูกถ่ายทอดมาสู่วรรณคดีหรือวรรณกรรม ซึ่งแต่ละชาติแต่ละภาษา อาจแตกต่างกันไปตามความนิยม อาวุธบางชนิดก็มีปรากฏเหมือนกัน ด้วยอิทธิพลของการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมหรือการติดต่อในด้านต่าง ๆ และเมื่อวรรณคดีได้ถูกนำมาสู่การแสดง การใช้อาวุธจึงถูกปรุงแต่งด้วยรูปแบบการแสดงอันเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติ สำหรับการแสดงนาฏศิลป์ไทยไม่ว่าจะเป็นการแสดงโขนหรือละคร อาวุธที่นำมาใช้ในการแสดงมีทั้งอาวุธยาวและอาวุธสั้น ซึ่งมีมากมายหลายประเภท เช่น พระขรรค์ คร ดาบ ง้าว ทวน หอก เป็นต้น อาวุธเหล่านี้จะปรากฏอยู่ในวรรณคดีเรื่องต่างๆ ที่นำมาสู่การแสดง บ้างก็เป็นอาวุธประจำกายของตัวละครและมีความสำคัญต่อการแสดง ดังนั้นการแสดงนาฏศิลป์ไทยกระบวนการสู่รับและการใช้อาวุธ จึงมีแบบแผนการแสดงอีกทั้งยังมีการกำหนดชื่อเรียกเฉพาะกระบวนการทำนั้น ๆ เช่น สรรเสริญ ครุ ทงส์สองคอ นาคเกี้ยว ชิงครอง ปลอกช้าง เป็นต้น

หอก เป็นอาวุธชนิดหนึ่งที่มีลักษณะเป็นเหล็กแหลม มีด้ามยาว ใช้พุ่งหรือแทง ซึ่งมีหลายชนิด ได้แก่ หอกใบพาย หอกใบข้าว หอกขัด สำหรับหอกขัดคือหอกด้ามสั้น ใช้พุ่งหรือขัดไป มีศิลปะในการควงหอก ซึ่งต้องอาศัยความชำนาญในการรบ หอกขัดเป็นอาวุธที่มีปรากฏอยู่ในการแสดงโขน ละครของไทยหลายเรื่อง เช่น บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ ตอนศึกแสงอาทิตย์ กล่าวถึงอาวุธหอกขัดว่า หอกขัดเป็นอาวุธของเหล่าทหารม้าของท้าวแสงอาทิตย์ ดังบทกลอนที่ว่า

ขุนช้างขี่ช้างข้ามมัน

กุมขมอยดัยันเน็ดฉาย

ขุนม้าขี่ม้าลำพองกาย

ถือ**หอกขัด**หมายปัจจามิตร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2507)

นอกจากนี้ในบทละครเรื่องอิเหนา อิเหนาซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่องนอกจากมีกริชเป็นอาวุธแล้วยังมีหอกขัดเป็นอาวุธประจำกายอีกชนิดหนึ่ง ดังปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กล่าวถึงการใช้หอกขัด ตอน ศีกะหมังกุหนิง ดังบทกลอนที่ว่า

เมื่อนั้น

ท้าวกะหมังกุหนิงไวว่อง

ข้ามม้ากว้างชิงคลอง

เคล้าคล่องกลับกลอก**หอกขัด**

ขยับกรฟ่อนพุ่งข้างละที

ระเด่นมนตรีป้องปัด

ระตูตามติดพันด้วยสันทัด

ผันผัดอาวุธกันไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2528)

หลักฐานการใช้อาวุธหอกขัดยังปรากฏอยู่ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ โดยกล่าวถึงการใช้อาวุธหอกขัด ดังบทกลอนที่ว่า

สำนายพลคชเรีงเรง แผลงกำชราพศร
 บำบัดมค์ม์ สำนายพลพลชนด์
 ชด์ท้งหอกชด์ ชจด์ชจาย ๗
 (ศรีปราชญ์, 2522)

จากหลักฐานทางวรรณกรรมที่กล่าวถึงหอกชด์
 ช้งต้งน้ สามารถกล่าวได้ว่า หอกชด์เป็นอาวุธที่ปรากฏ
 มาแต่โบราณของไทยชนิดหนึ่ง โดยมีข้อสันนิษฐาน
 มาจากหนังสือบันทึกความรู้ของพระยาอนุมานราชธน
 ที่กล่าวอ้างถึงการโต้ตอบกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา
 นริศรานุวัดติวงศ์ว่า หอกชด์คือหอกมลายู เป็นส่วยที่ส่ง
 มาจากมลายู เรียกว่า หอกคอกทองเกลึงทอง รูปแบบของ
 หอกมลายูแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือหอกคอกทอง กับ
 หอกเกลึงทอง (พระยาอนุมานราชธน อ้างถึงใน รุ่งนา
 จิมพุด, 2540-449) เมื่อหอกชด์ปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทย
 ตั้งแต่สมัยอยุธยา คือปรากฏอยู่ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์
 ดังนั้น เมื่อวรรณคดีได้ถูกนำมาแสดงในรูปแบบของ
 นาฏศิลป์ไทย บทบาทในการใช้อาวุธหอกชด์ จึงมีการ
 ประดิษฐ์เป็นกระบวนท่ารำที่งดงาม แคล่วคล่องว่องไว
 มีลีลาและการใช้อาวุธที่มีความแตกต่างจากอาวุธ
 ชนิดอื่น ๆ แต่การใช้อาวุธชนิดนี้ไม่แพร่หลายเท่าใดนัก
 มีปรากฏเป็นแบบแผนอยู่ในการแสดงเรื่องอิเหนาเท่านั้น
 เช่น ตอนศึกกะหมังกูหนิง ดังนั้นในปัจจุบันจึงหาชม
 การแสดงกระบวนท่ารำด้วยหอกชด์ได้น้อยมาก
 หากไม่มีการแสดงเรื่องอิเหนาตอนดังกล่าว เพราะเป็น
 ชุดที่มีได้นำมาแสดงเป็นชุดเอกเทศ กอปรกับกระบวน
 ท่ารำหอกชด์ของโบราณที่ได้รับการถ่ายทอดมาแต่
 ดั้งเดิมอาจสูญหายหรือผิดเพี้ยนไปได้

ด้วยเหตุนี้จึงเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัย
 มีความสนใจที่จะศึกษาเรื่องการใช้อาวุธหอกชด์ เพื่อเป็น
 การรวบรวม อนุรักษ์สืบทอด ขยายผลและนำเสนอ
 การแสดงสร้างสรรค์ชุด นาฏยหอกชด์ ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาสร้างสรรค์ชุดการแสดง นาฏย-
 หอกชด์

วิธีดำเนินการวิจัย

แบบของการวิจัย งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัย

เชิงคุณภาพ (Qualitative Research)

ผู้ให้ข้อมูล จำนวน 6 ท่าน ได้แก่

1. นางรัตติยะ วิกสิตพงศ์ ผู้เชี่ยวชาญ
นาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์
2. นางสาวเวณิกา บุญาค ศิลปินแห่งชาติ
สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ไทย) ปี พ.ศ. 2558
3. นางสาวนงลักษณ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา
ข้าราชการบำนาญ นาฏศิลป์ สำนักงานส่งเสริม
ศิลปวัฒนธรรม
4. นายประเมษฐ์ บุญยะชัย ผู้ทรงคุณวุฒิ
สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์
5. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดุษฎี มีป้อม รอง
คณบดีฝ่ายศิลปวัฒนธรรม คณะศิลปศึกษา
6. ผู้ช่วยศาสตราจารย์สรวัดณ์ ปลื้มปรีชา
อาจารย์ภาควิชาดุริยางคศิลป์ศึกษา คณะศิลปศึกษา
สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง
(Unstructured Interview) โดยกำหนดแนวทาง
ในการสัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นในการสร้างงานทั้ง
องค์ประกอบในการแสดงและขั้นตอนการสร้างสร้งงาน
2. แบบสังเกตการใช้อาวุธหอกชด์ในการแสดง
ละครในเรื่องอิเหนา ตอน ศึกกะหมังกูหนิง เพื่อนำมาใช้
เป็นข้อมูลพื้นฐานในการสร้างสรรค์ท่ารำ

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ประวัติความเป็นมาของอาวุธหอกชด์ และ
หอกชด์ที่ใช้ในการแสดงนาฏศิลป์ไทย การเก็บข้อมูล
ส่วนนี้ใช้วิธีการศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจาก
หนังสือเอกสารทางวิชาการ ตำรา บทความ และงานวิจัย
ที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ได้แก่ หอสมุดแห่งชาติ
ศูนย์รักษาศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กลุ่มวิจัยและ
พัฒนาการแสดง สำนักงานส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม หอสมุด
คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุด
คณะศิลปศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

2. แนวทางการสร้างสรรค์การแสดงชุด นาฏย หอกขัดการเก็บข้อมูลส่วนนี้ใช้วิธีศึกษาและสังเกตจากการชมวีดิทัศน์การแสดงละครในเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง ศึกษา สังเกต และฝึกปฏิบัติจากการเรียนการสอน ละครในเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง ของนักศึกษาชั้นปีที่ 3 คณะศิลปนาฏดุริยางค์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ ศึกษาข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญกับงานวิจัยในด้านวิชาการ ผู้มีประสบการณ์ด้านการสอน ด้านการแสดง รวมทั้งการบรรจเพลง ทั้งผู้เชี่ยวชาญ ศิลปิน คณาจารย์ในสังกัดสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

3. การวิพากษ์งานวิจัย ผู้วิจัยได้นำเสนอผลงานการแสดงสร้างสรรค์ชุด นาฏยหอกขัด พร้อมกับรูปเล่มที่ดำเนินการแล้วร้อยละ 90 เพื่อนำข้อเสนอแนะการวิพากษ์มาปรับแก้ตามคำแนะนำของกรรมการ โดยคณะกรรมการประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิทั้งทางด้านนาฏศิลป์ไทย ดนตรีไทย

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยนำข้อมูลเชิงวิชาการ และหลักในการปฏิบัติกระบวนการทำรายการใช้อาวุธหอกขัดจากผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏศิลป์ไทยและศิลปินจากสำนักงานสังคีตที่ศึกษาและสัมภาษณ์ได้ มาวิเคราะห์เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ ชุดการแสดง นาฏย หอกขัด และสรุปผลการวิจัย เรียบเรียงเป็นข้อมูลเชิงพรรณนา และจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มพร้อมวีดิทัศน์

สรุปผลการวิจัย

1. การสร้างสรรค์การแสดง ชุด นาฏยหอกขัด เป็นการสร้างสรรค์ผลงานชุดการแสดงกระบวนการทำอาวุธ โดยนำอาวุธหอกขัด ที่มีปรากฏบทบาทการใช้อยู่ในละครในเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง มาสร้างสรรค์เป็นชุดการแสดงเอกเทศในรูปแบบของระบำ

2. จากการศึกษาวรรณคดีเรื่อง ลิลิตตะเลงพ่าย อนิรุทธคำฉันท์ รามเกียรติ์ และอิเหนา สามารถสรุปบทบาทของหอกขัดที่ปรากฏในวรรณคดี

ดังกล่าวได้เป็น 4 ประเด็น คือ 1) หอกขัดเป็นอาวุธที่สามารถใช้ได้ทั้งกับตัวละครเอก และตัวละครทั่วไป 2) หอกขัดเป็นอาวุธที่ใช้ในการจัดทัพทั่วไปของเหล่าทหาร 3) หอกขัดเป็นอาวุธที่ใช้แสดงความสามารถของนายทัพหรือตัวเอกในบทบาทการต่อสู้ของการแสดงละคร 4) หอกขัดเป็นอาวุธที่ใช้รับบนหลังม้า โดยวิธีการพุ่งหรือชัศออกไป และจากวรรณคดีที่ได้ศึกษามาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่ามีวรรณคดีเรื่องอิเหนาเพียงเรื่องเดียวที่กล่าวถึงการใช้อาวุธหอกขัดไว้ชัดเจนที่สุด โดยตัวละครที่ใช้เป็นตัวละครเอกเท่านั้น ส่วนเรื่องอื่น ๆ กล่าวไว้เพียงเล็กน้อย เช่น กล่าวถึงหอกขัดในการจัดกระบวนทัพของเหล่าทหาร เป็นต้น และอาวุธชนิดนี้ มีกระบวนการทำที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะซึ่งแตกต่างจากอาวุธชนิดอื่น ๆ โดยปรากฏเป็นรูปแบบท่ารำที่อยู่ในการแสดงละครเรื่องอิเหนาเท่านั้น

3. กระบวนท่ารำหอกขัดในเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง มีโครงสร้างของการใช้อาวุธที่สามารถจำแนกออกได้ 3 ประเภท คือ 1) กระบวนท่ารำ คือ ท่ารำที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในการรำอาวุธทั่วไป เช่น อาวุธทวน ดาบ เป็นต้น โดยในการใช้อาวุธหอกขัดในตอนศึกกะหมังกุหนิง มีกระบวนท่ารำที่มีชื่อเรียกเฉพาะ 2 ท่า คือ ท่าชิงครอง และท่าปลอกข้าง โดยเป็นการรำอยู่ในบทร้อง 2) กระบวนท่ารบ ได้แก่ ท่าที่แสดงถึงการใช้อาวุธหมายเพื่อเอาชนะคู่ต่อสู้ ได้แก่ การควง การตี การแทง การพุ่ง การปัด และการเก็บหอกด้วยการคืบ โดยเฉพาะการพุ่งหอกไปสังหารศัตรูและการเก็บหอกนั้นถือเป็น ส่วนที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของการรำอาวุธหอกขัดที่ไม่พบในอาวุธชนิดอื่น 3) กระบวนท่าใช้ม้า เนื่องจากการรำอาวุธหอกขัดจะต้องรำบนหลังม้าเท่านั้น เพราะหอกขัดเป็นอาวุธที่ใช้เฉพาะบนหลังม้า จึงสมมติให้ติดม้าแฉงไว้ระดับเอวด้านขวาของผู้แสดง ซึ่งต่างจากอาวุธชนิดอื่นๆ ที่อาจใช้ได้ทั้งบนหลังม้า และบนพื้นราบก็ได้ ดังนั้นในการแสดงผู้แสดงจะต้องมีท่าทางการใช้ม้า เช่น การยืนบนหลังม้า การขี่ม้าในการทำอริยาบถต่างๆ เช่น การขี่ม้ารุกไล่คู่ต่อสู้ การยืนบนหลังม้า การบนบนหลังม้า เป็นต้น

4. กระบวนการสร้างสรรค์ชุด นาฏยหอกชุด ผู้วิจัยเล็งเห็นว่าในการแสดงนาฏศิลป์ไทยการใช้อาวุธหอกชุดมีปรากฏบทบาทในการแสดงอยู่น้อยมาก จากการค้นคว้าพบว่า หอกชุดมีกระบวนการรำชัดเจนเพียงเรื่องเดียว คือเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิงเท่านั้น ดังนั้นในปัจจุบันจึงหาชมการแสดงกระบวนการรบด้วยหอกชุดได้น้อย หากไม่มีการแสดงเรื่องอิเหนาในตอนดังกล่าว ด้วยเหตุนี้จึงเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาเรื่องการใช้อาวุธหอกชุด เพื่อเป็นการรวบรวม อนุรักษ์สืบทอด ขยายผล และนำเสนอการแสดงสร้างสรรค์ชุด นาฏยหอกชุด สำหรับซื้อชุดการแสดงนาฏยหอกชุด ผู้วิจัยได้ให้ความหมาย คือคำว่า นาฏย แปลว่า การร่ายรำ การพ้อนรำ การระบำ การเต้นรำ ส่วนคำว่า หอกชุด แปลว่า หอกด้ามสั้น ที่ใช้พุ่งหรือชั้ไปเมื่อนำสองคานี้มารวมเข้าด้วยกัน “นาฏยหอกชุด” จึงหมายถึง การร่ายรำโดยใช้อาวุธหอกชุดในรูปแบบของระบำ

5. การสร้างสรรค์การแสดง ผู้วิจัยได้ดำเนินการประดิษฐ์ท่ารำโดยดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การคิดรูปแบบการแสดง คือ กำหนดช่วงของการแสดง ในการแสดงนาฏยหอกชุด ผู้แสดงแบ่งการแสดงออกเป็น 3 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 การเดินทางออกมาเป็นหมวดหมู่ เพื่อมาพบกันและมีการรำเพื่อดูชั้นเชิงของกลุ่มต่อสู้ (เพลงพญาเดิน)

ช่วงที่ 2 เข้าสู่กระบวนการรบ โดยใช้โครงสร้างท่าหลักตั้งแต่การเริ่มการท้าว การรบ การตี การพุ่งหอก (เพลงเชิด)

ช่วงที่ 3 การสรุปของกระบวนการรบ เพื่อเน้นให้เห็นชัดถึงท่ารบของหอกชุดในกระบวนการตี (เพลงสระหม่าแซก)

ขั้นตอนที่ 2 การคิดท่ารำในแต่ละช่วงของการแสดง โดยแบ่งลักษณะตามช่วงและทำนองเพลง ดังนี้

ช่วงที่ 1 เพลงพญาเดิน ประกอบด้วย

โครงสร้างท่าหลักของการรำอาวุธยาวในเพลงพญาเดิน คือ การรำทวน ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า ทวนเป็นอาวุธที่รบบนหลังม้าเช่นเดียวกับหอกชุด จึงนำโครงสร้างท่ามาใช้ โดยกำหนดให้ผู้แสดงจำนวน 6 คน รำพร้อมกัน ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกเพียงบางท่ารำที่ปรากฏอยู่ในการรำอาวุธหอกชุด คือ ท่าสรสรสิริญครุ ท่าชิงครอง และท่าปลดอกข้าง

ช่วงที่ 2 เพลงเชิด ประกอบด้วยกระบวนการท่ารบที่ปรากฏอยู่ในละครในเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง โดยกำหนดให้ผู้แสดงออกมาแสดงทีละ 1 คู่ (ใช้ผู้แสดง 3 คู่) เริ่มจากการท้าวบ การควงหอก การฉายหอก กระบวนการตีบน กระบวนการตีล่าง กระบวนการตีสลบ การตีผ่าน การตีออก การพุ่งหอก การคืบหอก การเก็บหอก การขี่ม้า

ช่วงที่ 3 เพลงสระหม่าแซก เป็นส่วนที่ผู้วิจัยเพิ่มขึ้นมาเพื่อให้การแสดงมีความน่าสนใจและเร้าใจมากขึ้น โดยใช้การสร้างสรรค์เพิ่มเติมที่นอกเหนือจากท่าหลักของหอกชุด ผู้วิจัยได้นำการใช้จังหวะขยับเท้าในเพลงสระหม่าของอาวุธกริชมาใช้ เพื่อแสดงให้เห็นว่าการรบมีความเข้มข้นมากขึ้น ทั้งยังแสดงให้เห็นรูปแบบการดูชั้นเชิงของกลุ่มต่อสู้และการเข้ารุกไล่ต่อสู้ไปในคราวเดียวกันอีกด้วย

ขั้นตอนที่ 3 การคิดรูปแบบการใช้พื้นที่บนเวทีในการแสดง เนื่องจากผู้แสดงมี 3 คู่ 6 คน จึงแบ่งการแสดงเป็นฝ่าย ฝ่ายละ 3 คน ดังนั้นการใช้พื้นที่บนเวทีจึงมีรูปแบบการแปรแถวทั้งที่เป็นแบบแผนในช่วงที่ 1 คือแถวตอน แถวแบบจับคู่สามจุด และแถวเฉียง ในช่วงที่ 2 เป็นการโชว์กระบวนการรบทีละคู่ ดังนั้นจึงเน้นให้คู่ของผู้แสดงกระบวนการต่อสู้อยู่ด้านกลางหน้าของเวที ส่วนผู้แสดงคนอื่นกำหนดให้อยู่ด้านหลังของเวทีโดยแบ่งเป็นฝ่าย ในส่วนสุดท้ายคือช่วงที่ 3 ผู้แสดงจะต้องกลับเข้าไปหาคู่ต่อสู้ของตนเองเพื่อแสดงกระบวนการตีทีละคู่และตีพร้อมกันทุกคู่ และจบในท่าหนึ่ง ดังนั้นเพื่อไม่ให้เป็นการบังกัน จึงให้ใช้แถวจับคู่แบบสามจุด ทั้งนี้ถ้าแสดงในสถานที่ที่มีความพร้อมสมบูรณ์ในเรื่องของแสงสี อาจใช้ไฟฟอลโล่ช่วยจับคู่

ที่กำลังแสดงกระบวนการได้

6. การแต่งกายและอุปกรณ์การแสดง เมื่อผู้วิจัยนำกระบวนการรำหอกซัดในตอนศึกกะหมังกุหนิง มาสร้างสรรค์ชุดการแสดงนาฏยหอกซัด ดังนั้นเครื่องแต่งกายผู้แสดงจึงยังคงไว้ซึ่งจารีตในการแสดงละครใน คือการแต่งกายยืนเครื่อง แต่ได้ปรับเปลี่ยนคิราภรณ์ในการแสดง จากการใส่ชฎา เป็นการสวมบันจู่หรืจแทน เนื่องจากผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการรำอาวุธที่ใช้ผู้แสดงหลายคนที่ต้องอาศัยความแคล่วคล่องว่องไว ถ้าสวมชฎา อาจจะไม่สะดวกสำหรับการทำท่าในกระบวนการรบ ทั้งนี้ คิราภรณ์บันจู่หรืจนั้น เป็นคิราภรณ์ที่ใช้สำหรับละครในอยู่แล้ว โดยผู้แสดงมีอุปกรณ์ประกอบการแสดง คือ หอกซัดคนละ 1 คู่ และม้าแฝง

7. การคัดเลือกผู้แสดง ผู้วิจัยได้ดำเนินการคัดเลือกผู้แสดง โดยพิจารณาจาก 1) คุณสมบัติพื้นฐาน คือ ต้องเป็นผู้มีรูปร่างสูงโปร่ง ใบหน้าสวยงาม รับกับคิราภรณ์บันจู่หรืจ บุคลิกสง่างาม มือ แขน ขา สมส่วน มีรูปร่างความสูงไล่เลี่ยกัน 2) ความสามารถในการปฏิบัติท่ารำ คือ ต้องเป็นผู้มีพื้นฐานการรำตัวพระ มีทักษะในการปฏิบัติท่ารำ รำงาม มีความสามารถในการจดจำท่ารำ กระบวนการใช้อาวุธ และกระบวนการแสดงในบทบาทของตน มีบุคลิกลักษณะแคล่วคล่องว่องไว กล้าแสดงออกมีความฉลาดและมีปฏิภาณไหวพริบในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า เนื่องจากการรำอาวุธ อาจมีเหตุที่อยู่นอกเหนือจากการควบคุม เช่น ปัญหาในการใช้อาวุธ ปัญหาจากเครื่องแต่งกาย ปัญหาจากผู้แสดงร่วม ที่ส่งผลต่อความสมบูรณ์ในการแสดง จึงต้องใช้ปฏิภาณไหวพริบในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น มีความขยัน อดทน ในการฝึกซ้อม เนื่องจากการใช้อาวุธ ที่ต้องมีความชำนาญในการใช้ ในบางตอนต้องใช้ความพร้อมเพรียง และความสัมพันธ์ระหว่างคู่ จึงต้องอาศัยการฝึกฝนอย่างสม่ำเสมอ

อภิปรายผล

1. การสร้างสรรค์การแสดง ชุด นาฏยหอกซัด

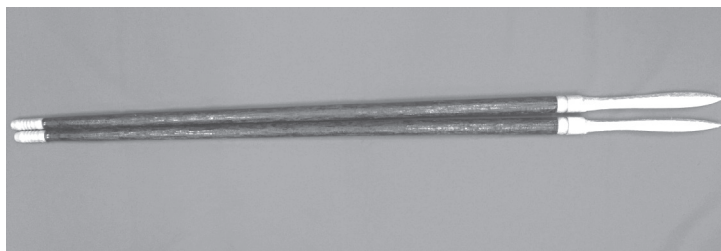
หอกซัด ที่เป็นการแสดงสร้างสรรค์ในรูปแบบของระบำ ที่นำกระบวนการโครงสร้างท่ารำและท่ารบจากละครในเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิงมาสร้างสรรค์เป็นชุดเอกเทศ โดยยึดโครงสร้างแบบแผนเดิม อาศัยลีลาทางนาฏศิลป์ไทยมาประกอบ สอดคล้องกับ จันทนา เอี่ยมสกุล (2554) ในหนังสือศิลปะการออกแบบท่ารำ (นาฏศิลป์ไทยสร้างสรรค์) ว่า “นาฏศิลป์สร้างสรรค์” หมายถึงการคิดประดิษฐ์ท่ารำ หรือการออกแบบท่ารำ อาจจะเป็นการรำเดี่ยว หรือระบำหมู่ หรืออาจจะเป็นการรำของตัวละครที่เกิดจากการประดิษฐ์หรือออกแบบท่ารำ การประพันธ์เพลง การแต่งกายขึ้นมาใหม่ โดยอาจจะยังคงโครงสร้างแบบแผนเดิม เช่น ยังคงใช้ลีลาท่ารำของนาฏศิลป์ไทย หรืออาจจะผสมผสานกับลีลาท่าทางตามสำเนียงเพลงของภาษาอื่น ตามความเหมาะสมของชุดการแสดง โดยมีองค์ประกอบของฉากแสง สี เสียง เพื่อให้การแสดงนั้นสมบูรณ์ดังวัตถุประสงค์ (พีระพงศ์ เสนโสม, 2546) กล่าวในหนังสือนาฏยประดิษฐ์ว่า นาฏยประดิษฐ์เป็นการคิดสร้างแบบประยุกต์จากแบบดั้งเดิม หมายถึงงานนาฏยประดิษฐ์ที่อาศัยการหยิบเพียงเอกลักษณ์เด่นของนาฏศิลป์นั้น ๆ เช่น ท่าทาง เทคนิค พิเศษบางอย่าง นอกจากนั้นผู้ประดิษฐ์ก็จะพยายามแสวงหากระบวนการท่าใหม่ ๆ การเคลื่อนไหวใหม่ ๆ ให้แหวกแนวจากของเดิม และให้ความหมายตรงกับที่ผู้ประดิษฐ์ต้องการหรือตรงกับวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

2. การสร้างสรรค์การแสดงชุดนาฏยหอกซัด มีกระบวนการสร้างสรรค์ท่ารำที่มีโครงสร้างมาจากการแสดงละครในเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง โดยมีกระบวนการท่ารำ ท่ารบ ที่เป็นแบบแผน เช่น การถือหอก การควงหอก การขี่ม้า การรบบนหลังม้า การพุ่งหอก การเก็บหอก เป็นต้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ สุภาวดี โพธิเวชกุล (2539) ได้ศึกษาและจัดทำวิทยานิพนธ์เรื่องจารีตการใช้อุปกรณ์การแสดงละครเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชานาฏยศิลป์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีพ.ศ. 2539 ที่กล่าวถึงวิธีการถือหอกซัด ว่าหอกซัด คล้ายหอกหรือ

ทวน แต่สั้นกว่า ใช้ครั้งละ 1 คู่ มีวิธีการถือ 2 วิธี และวิธีเก็บอีก 1 วิธี วิธีการถือ เป็นการถือสองเล่มในมือเดียว เมื่อป้อนหน้า ทำบท ตามบทที่ไม่ใช่ทำรบ ตัวละครลงจากหลังม้า การถือสองมือ ใช้เมื่อพุ่งหอก รับอาวุธจากคู่ต่อสู้ เจือหอก รำในท่าสรรเสริญครู ปลอกข้าง การแยกออกจากคู่ต่อสู้ ใช้ในการรบทั้งแพ่ง รับ บัดอาวุธ และการรวมอาวุธในท่าชิงครอง การเก็บหอกชดจากพื้นเวที โดยการใช้เท้าคีบด้ามหอกขึ้นมา แล้วใช้มือหยิบ ซึ่งสอดคล้องกับท่ารำที่ผู้วิจัยนำมาประดิษฐ์การแสดงทั้งวิธีการถืออาวุธและวิธีการใช้อาวุธ นอกจากนั้น รุ่งนภา จิมพุมิ (2540) ศึกษาและจัดทำวิทยานิพนธ์ เรื่องท่ารำและกระบวนรำอาวุธของตัวพระในละครในเรื่อง อิเหนา วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตศึกษาศิลปะ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีพ.ศ. 2540 โดยเลือกศึกษาการรำอาวุธ 4 ชนิด ได้แก่ กริช กระบี่ หอกชด และทวน ของตัวเอกในบทละครในเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 กล่าวว่า การรำอาวุธแบ่งตามวัตถุประสงค์ได้เป็น 6 ประการ คือ 1. รำเยาะเย้ย 2. ตัดดอกไม้ 3. ฉายอาวุธเพื่อเรียกร้องความสนใจ 4. รำบวงสรวง 5. รำตรวจพล 6. รำเพื่อบรบ ในรำเพื่อบรมี 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 ดูขึ้นเชิงกัน ขั้นตอนที่ 2

ปะทะแบบมีลีลา และขั้นตอนที่ 3 ปะทะรุนแรง จบด้วยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียชีวิตหรือแยกจากกัน ซึ่งงานวิจัยดังกล่าวสอดคล้องกับการแสดงนาฏยหอกชดของผู้วิจัย คือนาฏยหอกชดเป็นการรำอาวุธ ที่มีวัตถุประสงค์ในการรำเพื่อบรบ ที่มี 3 ขั้นตอน คือ การดูขึ้นเชิง การปะทะแบบมีลีลา และการปะทะแบบรุนแรง

1. ผลงานการสร้างสรรค์การแสดง ชุด นาฏยหอกชด จะเห็นว่าการแสดงชุดนาฏยหอกชดที่ผู้วิจัยได้สร้างสรรค์ ท่ารำที่นำมาใช้ เป็นรูปแบบเดิมที่ใช้แสดงละครในเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง ประกอบด้วยกระบวนท่ารำ กระบวนท่ารบ และกระบวนท่าใช้ม้า รวมทั้งการสร้างสรรค์ท่าขยายเพิ่มเติม ทั้งนี้เพื่อเป็นการอนุรักษ์กระบวนท่ารำอาวุธหอกชดที่มีมาแต่เดิมเอาไว้ โดยนำกระบวนท่ามาเรียบเรียงขึ้นใหม่และสร้างสรรค์ในรูปแบบของระบำ คือ ต้องใช้ผู้แสดงมากกว่า 2 คนขึ้นไป ซึ่งในการแสดงชุดนี้ใช้ผู้แสดงทั้งหมด 3 คู่ (6 คน) และเมื่อนำมาสร้างสรรค์ในรูปแบบของระบำจึงได้ตัดส่วนที่เป็นบทร้องออก ใช้เพียงส่วนที่เป็นเพลงประกอบเท่านั้น ทั้งนี้การแสดงชุดนี้สามารถนำออกแสดงในโอกาสต่าง ๆ ได้ไม่เพียงเน้นใช้เฉพาะในการแสดงละครในเรื่องอิเหนาตอนศึกกะหมังกุหนิงเท่านั้น

ภาพที่ 1 อาวุธหอกชด

ภาพที่ 2 การแสดงสร้างสรรค์ ชุต นาฏยหอกชัต

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

การแสดงสร้างสรรค์ ชุตนาฏยหอกชัต สามารถนำมาสอดแทรกในการเรียนการสอนได้ เนื่องจากนักศึกษาจะได้มีทักษะในการฝึกปฏิบัติการรำอาวุธที่หลากหลายมากขึ้น มิเช่นนั้น ผู้ที่ไม่ได้รับการถ่ายทอดการแสดงละครในเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกูหนิง ก็จะไม่ทราบถึงกระบวนการรำหอกชัต อาจทำให้ทำรำเหล่านี้

สูญหายไป

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การรำอาวุธในชุดที่เป็นเอกเทศของการแสดงละครไทย ยังปรากฏมีให้เห็นน้อย ดังนั้นจึงควรขยายผลในการสร้างสรรค์กระบวนการรำอาวุธต่าง ๆ มาเป็นชุดการแสดงเอกเทศ เช่นเดียวกับการสร้างสรรค์ชุด นาฏยหอกชัต เพื่อรวบรวมกระบวนการรำอาวุธเหล่านั้น มีให้สูญหายไป

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. (2525). **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ 7**: ม.ป.ท.
- ฉันทนา เอี่ยมสกุล. (2554). **ศิลปะการออกแบบท่ารำ (นาฏศิลป์ไทยสร้างสรรค์)**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
พิตรการพิมพ์.
- พีรพงศ์ เสนไสย. (2546). **นาฏยประดิษฐ์**. กทม. : ประสานการพิมพ์.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. (2507). **รามเกียรติ์** : สำนักพิมพ์คลังวิทยา.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. (2528). **อิเหนา**. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- รุ่งนภา ฉิมพูน. (2539). **รำอาวธของตัวพระในละครเรื่องอิเหนา**. วิทยานิพนธ์ (ศ. ศ.ม.) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรีปราชญ์. **อนิรุทธคำฉันท์**. (2522) . กรมศิลปากร พิมพ์จำหน่าย.
- ศิลปวัฒนธรรมไทย. (2525). **ศิลปวัตถุ กรุงรัตนโกสินทร์** : จัดพิมพ์เนื่องในงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี :
พิมพ์ที่โรงพิมพ์พิมพ์นคร.
- สุภาวดี โพธิเวชกุล. (2540). **จารีตการใช้อุปกรณ์การแสดงเรื่องอิเหนา**. วิทยานิพนธ์ (ศป.ม) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.